

ЛІНГВІСТИКА

УДК 81'367.633:811.161.2

Л. В. Бутко

БАГАТОЗНАЧНІСТЬ НАРІЗНООФОРМЛЕНИХ ПРИЙМЕННИКІВ: ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ У НАУКОВОМУ СТИЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано вияв різних аспектів семантики багатозначних нарізнооформлених прийменників на матеріалі текстів наукового стилю сучасної української мови, здійснено спробу з'ясування специфіки реалізації багатозначності цих одиниць у науковій мові.

Ключові слова: науковий стиль, багатозначність, нарізнооформлені прийменники, семантика, компонент семантики.

Функціонально-семантичний підхід до вивчення факторів мови є одним з основних напрямів сучасної теоретичної лінгвістики. У цьому аспекті досить **актуальним** є вивчення її елементів наукової мови.

Саме розвиток науки неминує зумовлює зацікавленість науковців у вивченні наукової мови як засобу здійснення, накопичення, закріплення і зберігання наукового знання. Цим пояснюється увага лінгвістів до з'ясування її специфіки, яка, безперечно, зумовлена особливостями самої науково-пізнавальної діяльності. Дослідження наукової мови зумовлює необхідність з'ясування характеристик різних стилетворчих засобів, серед яких виокремлюються і нарізнооформлені прийменники (у зв'язку з, з огляду на та ін.).

Різноаспектність дослідження окремих елементів, у тому числі і нарізнооформлених прийменників, дасть можливість глибше пізнати структуру, внутрішні закони наукової мови, що, зберігаючи свою специфіку, тісно пов'язана з літературною мовою, на базі якої вона формується і розвивається.

Традиційно вважається, що прийменники, до складу яких входять два і більше нарізнооформлені компоненти, здебільшого мають одне значення [7, с. 23; 4, с. 264], їхня семантична організація є прозорою, проте ці одиниці виявляють здатність до багатозначності, яку по-різному реалізують у функціональних стилях. Саме це і послугувало імпульсом до вивчення багатозначності нарізнооформлених прийменників на матеріалі текстів наукового стилю сучасної української мови, що й стало **метою** нашого дослідження.

Нарізнооформлені прийменники є елементами значної за кількістю і складної за граматичними властивостями системи нарізнооформлених лексичних елементів сучасної української мови. Ці міжрівневі, перехідні, гібридні, синкретичні одиниці, лексичні комплекси були об'єктом дослідження представників різних мовознавчих шкіл і напрямів: В. В. Бабайцевої [1], В. В. Виноградова [2], А. П. Загнітка [3], А. А. Лучик [5], М. М. Пещак [7], Р. П. Рогожникової [8] та інших учених.

Увага до цих одиниць зумовлена тим, що українська мова постійно збагачується появою нарізнооформлених прийменників, їхній корпус поповнюється новими одиницями, що не описані навіть у найсучасніших лексикографічних працях (наприклад: *В основу організації музею була покладена новітня концепція*

музеєзнавства, яка дозволила використати науково-методичні і документальні матеріали та експонати у комплексі з архітектурними, художньо-технічними і аудіовізуальними засобами (З сайту Національного музею України); В РНБО розповіли про два сценарії Росії зі стримування України в орбіті свого впливу (З газети). Саме цей факт дає підстави дослідникам прогнозувати появу одиниць такого типу, які не суперечать нормам сучасної української мови [9, с. 14].

З огляду на те, що наука виконує функцію вироблення і теоретичної систематизації об'єктивних знань про дійсність, науковий стиль є мовленнєвою діяльністю, пов'язаною з реалізацією науки як форми суспільної свідомості, яка відображає теоретичне мислення, що виявляється в понятійно-логічній формі, для якої притаманні об'єктивність і відволікання від конкретного і випадкового, а також логічна доказовість і послідовність викладу [10, с. 242].

Активне використання нарізнооформлених прийменників у науковій мові спричинене самою специфікою і бурхливим розвитком науки. Прогресуюче збільшення наукової інформації зумовлює необхідність викладати думки точно і лаконічно та використовувати нові засоби її вираження.

Загалом визначати і розмежувати окремі функції багатозначних прийменників досить не просто. О. М. Пешковський у зв'язку з цим зазначав, що встановити кількість значень однієї й тієї самої форми і далі розподілити ці значення на відтінки й на самостійні значення – справа надзвичайно складна і виконується звичайно різними лінгвістами по-різному [6, с. 56–57]. До того ж, кількість значень слова не відрізняється перманентністю в процесі розвитку мови.

Для з'ясування вияву різних аспектів семантики багатозначних нарізнооформлених прийменників у мові науки було обрано тексти різних жанрів наукового стилю сучасної української мови.

Так, багатозначні нарізнооформлені прийменники *починаючи (почавши) від і починаючи (почавши) з (із, зі)* здебільшого виражають початкову часову межу, виявляючи схожість на семантичному рівні і передаючи значення вихідного моменту дії або діяльності у сполученні з часовими назвами. Окрім темпорального значення, ці одиниці у науковій мові можуть вживатися для вказівки на об'єкт, на який переходить дія. Наприклад: **Починаючи від VII ст. в північні області материка почалося просування арабів ...** (Г. Довгань); **Радянська пам'ять про Другу світову війну – вона не просто фальшива, вона маніпулятивна, починаючи від самого словотвору «Велика Вітчизняна війна»** (О. Зінченко); **Починаючи з 70-х років, дібрався там із навчителів середніх шкіл гурток з українців ..., зв'язаних літературними й громадськими інтересами та особистою приязню** (С. Єфремов); **Такі приклади ми можемо знайти й у рідній історії, бо після прийняття християнства кожен князь, починаючи з Володимира Першого, мав подвійне ймення: русинське й грецьке (чи біблійне)** (І. Білик).

Стилістично нейтральний нарізнооформлений прийменник *починаючи з (від) ...* до відрізняється від проаналізованих одиниць на рівні семантики (вживається у науковій мові для переліку крайніх моментів часового періоду, представників низки однорідних предметів, осіб тощо): **Починаючи від 1880-х років і аж до смерті Шарко в 1893 році одним із найважливіших ареалів досліджень в шпиталі Сальпетрієр була істерія** (Ю. Матвієнко); **Арсенал сучасних засобів спостережень стосовно аматорської астрономії надзвичайно великий, починаючи від досить простих, моделей невеликих рефракторів до складних і достатньо коштовних оптичних, автоматизованих і комп'ютеризованих систем ...** (І. Хейфець); **Важливо підкреслити що, починаючи з 1789 року і до теперішнього часу, саме департамент залишається базовим елементом територіального устрою ...** (А. Панов); **... теорія виховання має**

врахувати передумови життя особистості в спільноті, при цьому мова йде не лише про стосунки між окремими людьми, а про людську спільність в її різноманітних формах, починаючи із сім'ї до громади та держави (О. Безпалько).

Нарізнооформлений прийменник *осторонь від* у першому, основному, своєму лексичному значенні відображає просторову семантику: *Такий стан речей значною мірою пояснюється особливостями географічного положення Корейського півострова, розташованого на краю материка, **осторонь від** важливих торговельних шляхів ...* (Ю. Ковальчук). Друге значення одиниці є вказівкою на справу, діяльність, у яких хтось не бере участі: *Вчені намагалися її [екологічну проблему] вирішити, проте економісти, поки що, залишалися **осторонь від** зазначеної проблеми* (Н. Малюга).

Значна кількість багатозначних нарізнооформлених прийменників виявляють здатність до реалізації як просторової, так і темпоральної семантики, що підтверджує тезу про можливість просторових понять транспонуватися у сферу часових [4, с. 19].

Так, багатозначний прийменник у *(в) глиб (глибочінь)* першим своїм значенням відображає просторову семантику, де виокремлюється вказівка на зміщення в середину чогось: *Насамперед це зумовлено розташуванням Кримського ханства, яке було своєрідним плацдармом для розгортання експансії у **глиб** українських земель* (Т. Матвієнко, Я. Я. Торохтій). Друге значення цієї одиниці пов'язане з темпоральною семантикою, вказівкою на віддалений час, минуле: *Культурно-економічні зв'язки кримськотатарського й українського народів мають багату історію, що іде в **глиб** століть* (Ю. Кандим).

В. В. Виноградов зауважував, що саме на основі переосмислення просторових відношень складаються різноманітні означення внутрішніх відношень – перебування в якому-небудь стані, в яких-небудь умовах, соціального стану, супровідної обставини, внутрішнього зв'язку предметів і ознак, межі якості, мети, причини тощо [2, с. 486]. Наприклад, переважно з просторовою семантикою у науковій мові вживаються нарізнооформлені прийменники *поруч з (із, зі)* та *поряд з (із, зі)*: *На південно-східній околиці Ладижинки («Люцєрка»), а також на полі, **поруч з** північно-східною околицею, є сліди життя людей трьохтисячолітньої давності* (О. Савін); *У них була пересувна установка, яку часто використовували у дерев'яному літньому театрі, який розташовувався **поряд з** першим міським садом* (О. Котис). Ці одиниці в умовах контексту також можуть реалізовувати і зіставно-протиставну семантику. Наприклад: *У господарській практиці **поруч з** «договірними» корпораціями (створеними підприємствами на основі договорів) існує велика кількість ... «державних» корпорацій* (Ю. Кінзерський, М. Якубовський); ***Поряд з** глибокими, об'єктивними причинами труднощів виявлення батьками обдарованості у дітей ... мають місце суб'єктивні, зокрема, нерозуміння батьками змісту і проявів дитячої обдарованості* (Н. Карпенко).

Нарізнооформлений прийменник *ближче до* у науковій мові здебільшого виражає темпоральні і просторові відносини, але може вживатися і в порівняльному значенні: *Тож магдебурзьке право ..., Литовські статuti та інші автентичні джерела права й місцеві українські звичаї, ... які втратили чинність **ближче до** середини XIX ст. вже в період української бездержавності ... фактично визнаються як українськими, так і російськими вченими за належні свідчення неперервності й наступності новітньої української правової традиції ...* (О. Курінний); ***Ближче до** екватора кількість тепла і вологи перевищує оптимум для виноградної лози* (М. Руднева); *... реакція ґрунтового розчину слабодужна, **ближче до** нейтральної, рН–6,8–7* (Ф. Адамень, О. Рудик, І. Прошина).

Як показують приклади, просторові і темпоральні прийменники загалом формально споріднені. А. П. Загнітко, наголошуючи на взаємодії просторової і часової

семантики, зазначає: «їх відтінки можуть поєднуватися в одному слові, що в умовах контексту актуалізує часову або просторову семантику» [3, с. 160].

Одиниця *відповідно до*, виражаючи об'єктні значення, вживається у значенні «у відповідності, у вигляді, у формі чогось»: *Дослідження за темою дисертації виконувались на кафедрі аналітичної хімії Київського національного університету імені Тараса Шевченка відповідно до науково-дослідної тематики кафедри та держбюджетної теми ...* (Л. Цюкало). Одиниця також може вказувати на причинну залежність дії: *Відповідно до цього виділено три форми організації облікового процесу допоміжних виробництв ...* (Ю. Іванечко).

Багатозначна одиниця у (в) міру вживається зі вказівкою на відповідність певному факту та на неозначену одночасність. Наприклад: *Корпоративне середовище – це коло взаємодії корпорації і корпоративного підприємства як об'єкта з тими, на кого він може впливати в міру своїх можливостей* (М. Бондар); *Аналіз динаміки SPI протягом усього періоду спостереження показав, що його рівень збільшується в міру прогресування вагітності в обох групах* (А. Алтурк).

Нарізнооформлений прийменник у вигляді вказує на уточнення когось або чогось, на що хтось або що-небудь схоже, служить: *Тому педагогіку в широкому сенсі можна зобразити у вигляді своєрідного дерева пізнання (рис. 1.4)* (В. Омеляненко). Також ця одиниця може вживатися для вказівки на форму виявлення чогось і на призначення, спосіб використання предмета: *Через засади і перепони марксистсько-ленінської ідеології, світовий розвиток соціальної географії, особливо англо-американської, у вигляді шкіл і основних парадигм поведінкової, радикальної, зокрема феміністичної, гуманістичної географії не здійснили відчутного впливу на розвиток радянської соціально-економічної географії* (Л. Немець).

Переважно багатозначні нарізнооформлені прийменники найповніше реалізують семантичні компоненти у книжних стилях сучасної української мови, у тому числі й у науковому, проте виявлено одиниці, що дещо обмежені у вияві своїх значень у науковій мові порівняно з іншими функціональними стилями. Наприклад, одиниця з (із) боку переважно вживається зі вказівкою на особу, групу осіб, від яких виходить дія, вислів та з погляду кого, залежно від розуміння кого, відносно чого-небудь: *Невизначеність, що притаманна законодавчим нормам про державні корпорації, викликає серйозну критику з боку професійних юристів* (Ю. Кінзерський, М. Якубовський); *... синтез схеми заміщення здійснювався тільки на підставі адекватності вхідної провідності з боку обмотки статора* (В. Очеретна). Також цей прийменник у сучасній українській мові може вживатися і з просторовим значенням: *З боку стола стоїть нерозпакована скриня з книжками – ця робота має робитися під безпосереднім доглядом самої принцеси, всіх своїх друзів вона сама своєю любовною, дбайливою рукою мусить розмістити по місцях, справедливо заслужених ними* (В. Виниченко), проте в аналізованих текстах наукового стилю прикладів реалізації просторової семантики цією одиницею не виявлено.

Отже, нарізнооформлені прийменники, у тому числі й багатозначні, є стилетворчим засобом наукового стилю сучасної української мови. Це пов'язано з їхньою здатністю лапідарно передавати різні відтінки думок, надавати можливість швидко і точно зрозуміти інформацію. І хоча у корпусі багатозначних нарізнооформлених прийменників виділяються одиниці, які у науковому стилі не в повній мірі реалізують різні аспекти семантики порівняно з іншими функціональними стилями сучасної української мови, переважно всі багатозначні нарізнооформлені прийменники у науковій мові виявляють різні аспекти значення, актуалізуючи один із компонентів семантики залежно від комунікативної мети.

Список використаної літератури

1. Бабайцева В. В. Гибридные слова в системе частей речи современного русского языка / В. В. Бабайцева // Русский язык в школе. – 1971. – № 3. – С. 81–84 ; Babaytseva V. V. Gibridnye slova v sisteme chastei rechi sovremennogo russkogo yazyka / V. V. Babaytseva // Russkiy yazyk v shkole. – 1971. – № 3. – S. 81–84
2. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) : учеб. пособ. / В. В. Виноградов ; отв. ред. Г. А. Золотова. – 3-е изд., испр.. – Москва : Высшая шк., 1986. – 640 с. ; Vinogradov V. V. Russkiy yazyk (Grammaticheskoe uchenie o slove) : ucheb. posob. / V. V. Vinogradov ; otv. red. G. A. Zolotova. – 3-e izd., ispr.. – Moskva : Vysshaya shk., 1986. – 640 s.
3. Загнітко А. П. Система і структура морфологічних категорій сучасної української мови (проблеми теорії) : навч. посіб. / А. П. Загнітко . – Київ : ІСДО, 1993. – 343 с. ; Zahnitko A. P. Systema i struktura morfolohichnykh katehorii suchasnoi ukrainskoi movy (problemy teorii) : navch. posib. / A. P. Zahnitko . – Kyiv : ISDO, 1993. – 343 s.
4. Колодяжний А. С. Прийменник : матеріали лекцій з курсу сучасної української літературної мови / А. С. Колодяжний. – Харків : Вид-во Харківського університету імені О. М. Горького. – 1960. – 166 с. ; Kolodiazhnyi A. S. Pryimennyk : materialy lektzii z kursu suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy / A. S. Kolodiazhnyi. – Kharkiv : Vyd-vo Kharkivskoho universytetu imeni O. M. Horkoho. – 1960. – 166 s.
5. Лучик А. А. Эквиваленты слова в украинській і російській мовах : автореф. дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.01, 10.02.02 / Алла Анатоліївна Лучик. – Київ, 2001. – 34 с. ; Luchyk A. A. Ekvivalenty slova v ukrainskii i rosiiskii movakh : avtoref. dys. ... dokt. filol. nauk : spets. 10.02.01, 10.02.02 / Alla Anatoliivna Luchyk. – Kyiv, 2001. – 34 s.
6. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский . – Москва, 1938. – 452 с. ; Peshkovskiy A. M. Russkiy sintaksis v nauchnom osveshchenii / A. M. Peshkovskiy . – Moskva, 1938. – 452 s.
7. Пещак М. М. Проблеми вичленування слова як семантичної одиниці / М. М. Пещак // Мовознавство. – 1972. – № 4 – С. 74–81 ; Peshchak M. M. Problemy vychlenuvannia slova yak semantichnoi odynytsi / M. M. Peshchak // Movoznavstvo. – 1972. – № 4 – S. 74–81
8. Рогожникова Р. П. Об эквивалентах слова в русском языке / Р. П. Рогожникова // Вопросы языкознания. – 1977. – № 5. – С. 110–116 ; Rogozhnikova R. P. Ob ekvivalentakh slova v russkom yazyke / R. P. Rogozhnikova // Voprosy yazykoznaniiya. – 1977. – № 5. – S. 110–116
9. Словник українських прийменників. Сучасна українська мова / А. П. Загнітко , І. Г. Данилюк, Г. В. Ситар та ін. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2007. – 416 с. ; Slovnyk ukrainskykh pryimennykiv. Suchasna ukrainska mova / A. P. Zahnitko , I. H. Danyliuk, H. V. Sytar ta in. – Donetsk : TOV VKF «BAO», 2007. – 416 s. ;
10. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожинной. – 2-е изд., испр. и доп.. – Москва : Флинта: Наука, 2006. – 696 с. ; Stilisticheskii entsiklopedicheskiy slovar russkogo yazyka / pod red. M. N. Kozhinoy. – 2-e izd., ispr. i dop.. – Moskva : Flinta: Nauka, 2006. – 696 s.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2016.

L. V. Butko

POLYSEMANTICS OF THE DIFFERENTLY-FORMED PREPOSITIONS: FEATURES OF THEIR REALIZATION IN SCIENTIFIC STYLE OF THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

Functionally-semantic approach to learning the factors of a language is one of the main directions of the modern theoretical linguistics. In this aspect the learning of the elements of the scientific language is very actuality.

Researching of the scientific language causes the necessity of finding out the characteristics of the different style forming means. The differently-formed prepositions are among them (у зв'язку з, з огляду на and etc).

These elements are actively used in the texts of the scientific style of the modern Ukrainian language. It causes by the specifics and actively development of the science. The progressive increase of the scientific information causes the importance to express the thoughts exactly and briefly and use the new means of their expression. And differently-formed prepositions are characterized by the ability to express different shades of thoughts unchangeably.

Traditionally considered, that the prepositions, which have two or more differently-formed components, in most cases, have one meaning, their semantic forming is clear, but these elements have the ability for polysemantics, which is differently realized in the functional styles.

For finding out the different aspects of the semantics of the polysemantic differently-formed prepositions in a language of science, the texts of different scientific genres of the modern Ukrainian language were chosen by the author.

That was found out in the results of the analyses. Even if in a number of the polysemantic differently formed prepositions there are some elements, which in scientific style are not fully realize the different aspects of the semantic to compare with other functional styles of the modern Ukrainian language, mostly all polysemantic differently-formed prepositions in scientific language display the different aspects of meaning, they update one of the components of the semantics depending on the communicative reason.

Key words: *scientific style, polysemantics, differently formed prepositions, semantics, the component of the semantics.*

УДК 811.161.2'367.4:001.4

Л. Б. Гаращенко

КАТЕГОРІЙНИЙ РІЗНОВИД ПРОПОЗИЦІЙНО-ДИКТУМНОЇ МОТИВАЦІЇ АНАЛІТИЧНИХ ТЕРМІНІВ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті виявлено специфіку мотивації науково-технічних аналітичних термінів з огляду на когнітивні механізми їхнього творення, розглянуто категорійний різновид пропозиційно-диктумної мотивації складених термінів. Визначено транспозиційні пари синтаксичних дериватів, які виступають компонентами терміносполук.

Ключові слова: *аналітичні терміни, науково-технічна термінологія, пропозиційно-диктумна мотивація, транспозиція, мотиватор, синтаксичний дериват.*

Термінологічна номінація невід'ємна від процесу наукового пізнання й трансформації об'єктивної дійсності, що викликає потребу досліджувати термін не лише як одиницю особливої функціональної метамови, а і як результат пізнавальної діяльності людини, засіб концептуалізації спеціальної інформації.